

ВЫДАВЕЦКАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ОРДЭНА ЕЗУІТАЎ У БЕЛАРУСІ XVIII – ПАЧ. XIX СТ. ПОЛАЦКАЯ ДРУКАРНЯ ЕЗУІЦКАЙ АКАДЭМІІ (1787–1820)

Самайлюк Тамара Андрэеўна, загадчык аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў бібліятэкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў

Беларусі актыўнай місіянерскай і культурна-асветніцкай дзейнасцю ў XVIII ст. займаліся тры найбольш буйныя каталіцкія ордэны: езуітаў, францысканцаў і піяраў. Дамінуючыя пазіцыі ў гэтай тройцы займала, як вядома, “Грамадства Ісуса” (Societas Jesu), заснаванае ў 1534 г. Ігнацыям Лаёлай (Ignacio Lopez de Recalde de Lojola, 1491–1556). На тэрыторыі Беларусі (у той час Вялікага княства Літоўскага) манахі “Грамадства Ісуса” з’явіліся ўпершыню ў 1570 г. Спачатку ў Вільні, дзе пры садзейнічанні кардынала Годзія, быў заснаваны калегіум. У 1579 г. калегіумы езуітаў адчынены ў Полацку, а потым у Нясвіжы, Оршы, Брэсце, Пінску, Гродна, Мінску, Слуцку і іншых гарадах [1, с. 27].

Пры навучальных установах арганізоўваліся друкарні. Найстарэйшай з іх была друкарня пры Віленскай езуіцкай акадэміі (з 1586 па 1773, а з 1774 па 1805 гг. належыла Эдукацыйнай камісіі). Існавалі друкарні пры калегіуме езуітаў у Пінску (1729–1735, а з 1741 па 1746 гг. належыла прыватным асобам) і Полацкай езуіцкай акадэміі (з 1787 па 1820 гг.). Нясвіжская друкарня Радзівілаў таксама ў 1751–1773 гг. належыла езуіцкаму калегіуму, але фармальна ўвесь гэты час яна была прыватнай маёмасцю князеў Нясвіжскай ардынацыі. Дзейнасць друкарні Полацкай езуіцкай акадэміі гістарычна была звязана з Расіяй.

У 1773 г. папскай булай Грамадства было скасавана, але не перастала існаваць. Як вядома, на ўсходніх землях Беларусі, далучаных да Расійскай імперыі ў выніку першага падзела Рэчы Паспалітай, Кацярына II, насуперак папскай буле Клементы XIV, захавала ордэн. У межах Расіі на 1773 г. апынуліся больш за 200 езуітаў, 6 калегіумаў і 9 мійсій. Езуіты размяшчаліся ў Віцебску, Полацку, Дзвінску, Пшчы, Ушвальдзі і Дагдзе, а таксама ў Магілёве, Мсціслаўлі, Оршы, Хальчы (каля Веткі), Чачэрску, Расне, Лазовічах [2, т. 2, с. 185]. 30 ліпеня 1775 г. уласным прывілеем мітрапаліт Станіслаў Богуш-Сестранцэвіч падараваў ордэну езуітаў правы навіцьяту (што не дазвалялася кананічным правам), а яны, у сваю чаргу, дамагліся права выбіраць генеральнага вікарыя. У Полацк і Віцебск пачалі збірацца езуіты з усіх краін Еўропы, а таксама беларуская моладзь [3, с. 95]. На пачатку 1812 г. лік езуітаў узрос да 400 асоб, школьныя ўстановы езуітаў працавалі ў Санкт-Пецярбургу і іншых гарадах Расіі [2, дадатак № 1]. Свае школы езуіты вызвалілі ад кантролю Эдукацыйнай камісіі і падчынілі Полацкаму калегіуму [4, т. 3, с. 347].

12 студзеня 1812 г. пастановай імператара Расіі Аляксандра I Полацкі езуіцкі калегіум атрымаў правы універсітэта з пераходам у стан акадэміі і кіраванні ўсімі школамі езуітаў ва Усходняй Еўропе [5, т. 32, № 24952]. Значную ролю ў вырашэнні гэтага пытання адыгралі Жазэф дэ Мэстр і Тадэвуш Бржазоўскі [3].

Паводле пастановы Аляксандра I ад 1 мая 1812 г. акадэмія мела права на адкрыццё трох факультэтаў: тэалогіі, мовазнаўчага і вольных навук [5, т. 32, № 24952]. Пры акадэміі існавала вялікая бібліятэка (40000 тамоў), хімічны, механічны і фізічны кабінеты і музей. Музеум акадэміі меў зборы аптычных прылад, інструментаў, калекцыі старажытнай зброі і мастацтва.

У заслугу “Грамадству Ісуса” ставяцца толькі іх дасягненні ў галіне адукацыі і выхаванні святароў. І. Лаёла склаў спецыяльнае настаўленне рэлігійнага выхавання “*Exercitia spiritualia*”, мэтай якога было дасягненне поўнага ўмярцвення асабістай волі чалавека і пераўтварэнне яго ў паслухмяны сродак Царквы. Мэтадам выкладання і выхавання, пропаведзі і катэхізісу з’яўлялася перакананне пры дапамозе розуму. Сэрдца выхоўвалася пры дапамозе богаслужэнняў і наглядных прадстаўленняў падзеяў з біблейскай гісторыі і жыццй святых [6].

Аднак нельга адмаўляць, што езуіты стварылі высокую якасную сістэму свецкай адукацыі. Так Я. Гіжыцкі сведчыць аб тым, што ў езуіцкіх школах Віцебска ў 1809 г. было ў два разы больш вучняў, чым у піярскіх школах, дзе вучыліся паводле праграм, распрацаваных Эдукацыйнай камісіяй [7, s. 37]. За 8 гадоў існавання Полацкая акадэмія выпусціла 100 дактароў навук [7, s. 23–24]. Вучэбны працэс езуіты забяспечвалі падручнікамі, навуковай і іншай літаратурай, якую выдавалі ў сваіх друкарнях.

Полацкая друкарня

Па прывілею Кацярыны II пры калегіуме ў 1787 г. была створана друкарня [5, т. 21, №15634]. У архіўныя дакументы яна ўвайшла пад назвай “Прывілеяваная ад Яе Імператарскай Вялікасці” [8, s. 210]. На гэтым аснаванні яе не кранулі ўрадавыя ўказы канца XVIII ст., якія абмяжоўвалі кнігадрукаванне ў краіне, а 4 мая 1800 г. яна была зацверджана па дакладу Сената (5, т. 32, №24952, №25019). Пасля таго, як калегіум быў ператвораны ў акадэмію, імператар Аляксандр I выдаў грамату ад 1.03.1812 г. у адпаведнасці з якой “Полоцкая Іезуіцкая тыпографія состоіт в ведении тамошней Академии. Цензура печатаемых в ней книг вверяется трем ученым Членам Общества, известным своими достоинствами” (5, т. 32, №25019). Такім чынам быў створаны цэнзурны камітэт, які складаўся з трох цэнзараў*. Са справаздач камітэта, якія накіроўваліся штомесячна непасрэдна міністру асветы, вядома, што цэнзарамі былі М. Ляснеўскі, Ф. Дзеружынскі, Ю. Цытовіч. Апошні з’яўляўся старшынёй камітэта і падпісваў усе справаздачы [9].

Прэфектамі друкарні ў розныя часы былі: Мацей Ракіты (1787–1797), Тадэвуш Бржазоўскі (1797–1805), Алаіз Лянкевіч (1805–1806),

Геранім Гарабурда (1806–1809, 1811–1814), Ян Заранэк (1809–1811) і інш. (557, s.527). Друкарамі былі браты-езуіты: Базылі Шыркевіч (1787–1800), Алаіз Лянкевіч (1800–1805), Ян Корсак (1806–1815) і інш. Справамі Полацкай друкарні заведвалі: да 1792 г. Рафал Літвінскі, з 1799 г. – Мікалай Тамашэўскі [10, s. 527].

Друкарня змяшчалася на другім паверсе аднаго з трохпавярховых флігеляў езуіцкага маэнтка, а на першым – кнігарня [11, с. 18]. Неабходнае абсталяванне для друкарні, у тым ліку і рускі грамадзянскі шрыфт, быў набыты ў Пецярбургу [12, т. 1, s. 226]. Па здагадцы, выказанай у даведніку “Drukarze dawniej Polski”, частка шрыфту (верагодна лацінскага) была прывезена з Варшавы ад Пятра Завадскага [13, s. 107]. У далейшым, хутчэй за ўсё, шрыфт набываўся праз Пятра Завадскага. Ён, у сваю чаргу, атрымліваў шрыфт з гродзенскай словалітні З. Нахімовіча, а таксама выпісваў з Германіі. Вядома, напрыклад, што кіраўнік езуіцкай друкарні Мікалай Тамашэўскі ў 1806 г. звяртаўся да П. Завадскага з просьбай аб набыцці з яго дапамогай французскага шрыфту. Аднак, як відаць з адказнага ліста П. Завадскага ад 25 ліпеня 1807 г., ваенныя падзеі таго часу ў Еўропе перашкаджалі выкананню гэтай просьбы. Вядома, што шрыфты заказваліся ў нейкага Гойера з Любека [14, т. 1, s. 379–380].

Друкарня полацкіх езуітаў была самай моцнай паліграфічнай установай канца XVIII – пачатку XIX ст. на тэрыторыі Беларусі. У 1811 г. яна мела тры друкарскія станкі [15, с. 302], у 1820 г. іх было ўжо чатыры і яшчэ два літаграфічныя [16]. Апошнія былі зроблены мясцовым сталяром, кошт аднаго станка складаў 100 рублёў [17]. У апошнія гады існавання друкарні была набыта і словалітня. У выніку яна мела багаты набор шрыфтоў пяці алфавітаў – рускага, грэчаскага, яўрэйскага, нямецкага, лацінцы з дадатковымі літарамі да польскай і французскай моваў. Агульная вага шрыфтоў склала 4800 кг. [18]. Аб выдатным тэхнічным забеспячэнні друкарні пісаў гісторык ордэна езуітаў С. Заленскі [8, т. 5, cz. 1, s. 314], а таксама аб гэтым сведчыў Аляксандр I і іншыя высокапастаўленыя асобы, якія наведвалі яе [19]. Падчас Айчынай вайны 1812 г. друкарня была выратавана ад знішчэння дзякуючы таму, што езуіты далі французам мільён франкаў і прадаставілі памяшканне для пражывання французскім маршалам [20].

Полацкая друкарня дзейнічала 33 гады да сакавіка 1820 г. Пасля выгнання езуітаў з Расіі друкарня была перададзена ва ўласнасць Вышэйшага вучылішча ордэна піяраў, адкрытага ў 1822 г. Кнігавыдавецкая дзейнасць піяраў спынілася ў 1830 г. у сувязі з выгнаннем іх з Полацка і закрыццём вучылішча. Іх друкарня была перададзена Кіеўскаму універсітэту [21].

Выданні

Аб маштабе дзейнасці друкарні гавораць наступныя лічбы: толькі за 1801–1805 гг. з-пад яе прасаў выйшлі 163 кнігі. Гэта складае 8% ад агульнай лічбы кніг (2029), выдадзеных за гэты час у Расіі, і 22,5% ад колькасці кніг, выдадзеных у Расіі на замежных мовах (718) [22].

Звесткі аб агульнай колькасці выданняў друкарні ў розных публікацыях супярэчлівыя. У *Энцыклапедыі гісторыі Беларусі* Ю. Лаўрыкам і Г. Галенчанкам прыводзяцца звесткі аб 500 асобніках [4, т. 3, с. 348; т. 5, с. 530], у даведніку “*Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564-1995*” указваецца, што за перыяд з 1787 па 1820 гг. друкарня выдала каля 200 асобнікаў [11, s. 527]. На наш погляд, больш дасканалую лічбу прыводзіць Я. С. Умецкая ў зводным каталозе “*Кніга Беларусі*”. “У друкарні пры Полацкай езуіцкай акадэміі, – піша яна, – усяго выдадзена 494 кнігі, а за 19 гадоў яе дзейнасці з 1801 па 1820 гг. – 415” [23, с. 277]. Што тычыцца перыяду 1787–1800 гг., то ёсць падставы згадзіцца з А. І. Мальдзісам, што іх было ўсяго 82 [24, с. 134].

Тэматыка і відавая разнастайнасць выдавецкай прадукцыі друкарні залежала, у першую чаргу, ад яе мэтавага і чытацкага прызначэння: забеспячэння вучэбнага працэсу езуіцкіх школ, калегіума, а пазней акадэміі.

Увогуле кніжная прадукцыя Полацкай друкарні была ўніверсальнай па зместу. Выдавалася літаратура па гісторыі, філасофіі, дакладным і натуральным навукам: матэматыцы, географіі, творы мастацкай літаратуры і г.д.

Сярод кніг Полацкай друкарні значную частку складалі падручнікі. Я. С. Умецкай вылучана 200 назваў, выдадзеных полацкімі езуітамі [25, с. 88–89]. Друкаваліся падручнікі па гісторыі, замежных мовах, рыторыцы, географіі і матэматыцы. У дапамогу вучэбнаму працэсу прызначаліся разнастайныя слоўнікі, хрэстаматы, праграма-метадычныя матэрыялы.

Гістарычная літаратура была прадстаўлена арыгінальнымі і перакладнымі творамі грэчаскіх і рымскіх аўтараў Гая Салюстыя (Gaius Sallustius Crispus), Гая Святонія Транквілы (Gaius Suetonius Tranquillus), Карнэлія Непоты (Cornelius Nepos), якія выкарыстоўваліся ў вучэбных мэтах. Друкаваліся гістарычныя даследаванні прафесара Парыжскага ўніверсітэта Ч. Лемонда (Charles François Lhomond) “*De viris illustribus urbis Romae a Romulo ad Augustum è unõpera in latino scritta nel 1775 dallo storico francese*” (Polociae, 1802, 1805, 1816), *Epitome historiae sacrae* (Polociae, 1808, упершыню выдадзена ў Парыжы ў 1784 г.).

Своеасаблівым вучэбным дапаможнікам даведачнага характару па гісторыі старажытнай Грэцыі і Рыму быў “*Dykcjonarz starozytnosci dla szkół narodowych...*” Р. Пірамовіча (G. Piramowicz). Полацкае выданне было другім, дапоўненым выданнем упершыню надрукаванага даведніка ў Варшаве ў 1779 г. Ён налічваў каля 900 старажытных тэрмінаў і прызначаўся для лепшага разумення вучнямі мовы і стылю твораў старажытных пісьменнікаў, якія вывучаліся ў езуіцкіх школах.

З ліку матэматычнай літаратуры выдаваліся падручнікі па трыганаметрыі, тэарэтычнай і практычнай геаметрыі Я. Кандрау, алгебра Ф. Залінгера і г.д. Некаторыя з іх адрозніваліся энцыклапедычнасцю

зместа наکشталт “Арифметики” Л. Магніцкага. Напрыклад, “Геаметрыя”, выдадзеная езуітамі на лацінскай мове ў 1805 г., змяшчала лагіметрыю, планиметрыю, стэрэаметрыю і трыганаметрыю.

Езуіты шмат выдавалі ў перакладах на польскую мову асобныя творы Марка Тулія Цыцэрона (Marcus Tullius Cicer) – “Аб дзяржаве”, “Разважанні пра старасць”, “Разважанні пра сяброўства”, “Разважанні аб абавязках”^{**} і іншыя.

Арыгінальныя творы па філасофіі былі напісаны прафесарам філасофіі і матэматыкі, канцлерам Полацкай акадэміі Дружэпе Анджыёліні (J. Angiolini, 1747–1814) – “Logica” (1819) і “Institutiones philosophicae ad usum studiosorum Academiae Polocensis”, апошні быў падручнікам па метафізыцы і логіцы, двойчы выдадзены пасля смерці аўтара (Polociae, 1817, 1819) [26].

Значную колькасць кніжнай прадукцыі Полацкай друкарні займала мастацкая літаратура (81 назва), прадстаўленая, у першую чаргу, класічнымі творамі грэчаскай і рымскай літаратуры, а таксама творамі польскіх пісьменнікаў. Усе яны служылі вучэбным мэтам. Гэта былі творы Гарацыя (Quintus Horatius Flaccus) “Opera”, “Odae selectae”, Альбія Цібула (Albius Tibullus) “Carmina”, “Selectae et casta carmina”, А. Федра “Fabularum aesiopiarum”, “Bajki”, Вяргілія (Publius Vergilius Maro) “Энеіда” (“Aeneis”) і іншыя. “Энеіду” Вяргілія, напрыклад, выкарыстоўвалі ў якасці ўзору прыгожасці і вытанчанасці стылю на занятках па вершаскладанню ў першым класе факультэта свабодных і філасофскіх навук. Пэўны інтарэс з метадычнага пункту погляду прадстаўляюць прызначаныя для вывучэння “Bajki” А. Федра, дзе акрамя 100 баек на лацінскай мове з перакладам на польскую мову шэрагу лацінскіх слоў і тлумачэннем найбольш цяжкіх для разумення месц, змешчана вялікая прадмова (73 старонкі), у якой распавядаецца пра байку як літаратурны жанр, аб байкапісцах Эзопе, Лафонтэне і аб самім аўтары – Аўгусте Федрэ. Складальнік зборніка ў мэтах арыентацыі чытачоў падзяліў байкі на дзве групы: лепшыя па яго меркаванні адзначаны двума зорачкамі, горшыя – адной. Акрамя гэтага, кожнай байцы даецца адзнака прыкладна такога зместу: “Суть разумна и художественно изложена...” [25, с. 93].

З твораў польскай мастацкай літаратуры выдаваліся кнігі Яна Каханюўскага (J. Kochanowski, 1530–1584) “Wybór przedniejszych gumów” (1816), аўтара шматтомнай “Гісторыі польскага народа”, напісанай па даручэнні караля Станіслава Аўгуста, Адама Нарушэвіча (A. Naruszewicz, 1733–1796) “Satyry i bajki”, Н. Мустніцкага “Drobniejsze poetyckie zabawki”, “Podejzliwi”, “Pultawa”, “Zabawki teatralne”, творы Я. Фалькоўскага, Д. Жыброўскага, М. Карніцкага, а таксама выдатнага і таленавітага пісьменніка-сатырыка І. Красіцкага (Ignacy Krasicki, 1735–1801). Езуіты выдавалі яго сатырычна-утапічную аповесць “Mikołaja Doświadczyńskiego przypadku”, раман у двух частках “Pan Podstoli”, “Bajki i przypowieści”, “Satyry”. Некаторыя творы І. Красіцкага выходзілі другім і трэцім выданнем. Але тыраж іх быў не вялікі. Напрыклад, “Bajki” надрукаваны ўсяго ў 500 экзэмплярах [25, с. 94].

Разам з вучэбнай, навуковай, мастацкай літаратурай друкаваліся кнігі афіцыйнага і прыкладнага характару. Напрыклад, “Словарь юридический, или Свод российских узаконений” 1791 г. выдання прадстаўляў сабой перадукоўку складзенага Ф. Лангансам “Словаря юридического, или Свода российских узаконений, по азбучному порядку для практического употребления Имп. Московского университета в Юридическом факультете, Ф. Лангансом” (М. : В унив. тип., у Н. Новикова, 1788). У адрозненні ад маскоўскага, які ўключыў законы Расійскай імперыі па 1786 год, полацкае выданне было дапоўнена “высочайшими узаконениями по 1791 год включительно, касавшимися белорусских губерний”. У складзе выданняў прыкладнага характару былі кнігі па справаводствам і будаўніцтву.

Выданні рэлігійнай літаратуры склалі трэцюю частку рэпертуару друкарні за ўвесь перыяд яе дзейнасці. Большасць іх была па гамілетыцы, паталогіі і аскетыцы. Друкаваліся казанні П. Скаргі (“Kazania przygodne...”), генералаў і правінцыялаў, рэктараў калегіума і акадэміі: Т. Бжазоўскага [27], Ст. Чэрневіча [28], Якуба Дэдэрка [29] і інш. З выданняў па паталогіі друкаваліся творы св. Аўгустына ў перакладзе з лацінскай мовы на польскую Пятра Казіміра Трызны [30] і вытрымкі з кніг св. Аўгустына ў перакладзе з французскай мовы на польскую (пераклад з люблінскага выдання 1772 г.) [31], а таксама пераклад папулярнага ў езуітаў твора “Аб наследаванні Хрысту” Фамы Кемпійскага [32]. Аскетычныя творы прадстаўлены перакладамі з італьянскай і лацінскай моў рэлігійных пісьменнікаў XVI–XVII стст. Ж.-Б. Мані [33], Л. Скупулі [34], Ч. Разігнолі [35], П. Сегнэры [36].

Выдаваліся таксама палемічныя творы ў галіне параўнальнага багаслоўя прафесара дагматычнага багаслоўя і дэкана багаслоўскага факультэта Полацкай езуіцкай акадэміі Жана-Людзьвіга Розавена*** “*Considérations sur la doctrine et l’esprit de l’église orthodoxe, par un jeune Russe*” (Збор дакументаў аб розуме, артадаксальнай роўнасці для рускіх юнакоў. Полацк, 1816) і “*La vérité défendue et prouvée par les faits contre les calomnies anciennes et modernes*” (Абарона ісцін і веры супраць старых і новых. Полацк, 1817). У апошняй працы Ж.-Л. Розавен выкладае гісторыю “Грамадства Ісуса” і ўсхваляе яго дзейнасць па абароне і распаўсюджванні каталіцкага веравызнання.

Друкаваліся каталогі членаў “Грамадства Ісуса” на Беларусі за 1790 г. (*Catalogus personarum et officiorum Societatis Jesu in Alba Russia in annum 1790. Polociae, 1790*). Па заказу мітрапаліта С. Богуша-Сестранцевіча тут выдадзены афіцыйныя дакументы Магілёўскай каталіцкай мітраполіі, куды ўваходзілі і акты па Магілёўскай, Віленскай, Мінскай і інш. дыяцэзіі [37]. З кніг па літургіцы выдаваліся служэбнікі і малітоўнікі [38].

Полацкія езуіты выдавалі “кніжныя” календары на польскай мове, якія насілі пераважна канфесіянальны характар [39, с. 67–68]. А на працягу 1818 і 2 месяцаў 1820 г. тут выдаваўся літаратурна-навуковы часопіс “*Miesięcznik Połocki*” на польскай мове, заснаваны філосафам В. Бучынскім (8, с. 326). Часопіс меў шэсць аддзелаў: літаратуры

і свабодных навук, маральна-філасофскі, фізіка-матэматычны, гісторыі, крытыкі і літаратурных паведамленняў [40].

Літаратура, якую выдавалі езуіты, у асноўным была арыгінальнай, пераклады складалі ўсяго 19 назваў. Больш за палову выданняў (296 назваў з 502) польскамоўныя, трэцяя частка (161 назва) – літаратура на лацінскай мове. На ёй выдаваліся падручнікі па арыфметыцы, алгебры, геаметрыі, трыганаметрыі, рыторыцы, творы рымскіх класікаў, а таксама дапаможнікі па лацінскай мове – класічная граматыка Э. Альвара (Alvari E. E Societate Jesu de Institutione Grammatika Lingvae Latinae)****, хрэстаматыя лацінскай літаратуры, лацінскія, лаціна-польскія, лаціна-нямецкія і лаціна-французскія слоўнікі. На лаціне друкаваліся творы філасофскага і багаслоўскага зместу, оды, казанні, каталогі і г.д.

Выданні на заходнееўрапейскіх мовах: нямецкай (9), французскай (16), італьянскай (5) былі прадстаўлены галоўным чынам багаслоўскай літаратурай. 4 назвы былі на латышскай мове (дагальскім дыялекце), у асноўным гэта выданні катэхізічнага характару, якія прызначаліся для рэлігійнай адукацыі латышскай [41]. Полацкая друкарня выпускала кнігі грамадзянскага шрыфту на рускай мове, напрыклад, два выданні хрэстаматы рускай літаратуры (тыраж выдання 1809 г. склаў 1000 экзэмпляраў) [25, с. 112]. На беларускай мове не было выдадзена ні воднай кнігі. На гэтай мове езуіты пісалі толькі сцэнарыі для тэатралізаваных прадстаўленняў, якія выконваліся выхаванцамі Полацкай акадэміі [42].

Такім чынам, “Грамадства Ісуса” стварыла на тэрыторыі Беларусі моцную выдавецкую базу; езуіцкія друкарні ў Вільні, Пінску і Полацку працавалі амаль без перапынка на працягу 245 гадоў, нават пасля яго скасавання ў 1773 г. Выдавецкія праграмы друкарань поўнасю адлюстроўвалі мэты дзейнасці езуітаў у галіне адукацыі, распаўсюджвання і ўмацавання каталіцкага веравызнання на Беларусі і ў Расіі. Сёння відавочна, што нельга ігнараваць значэнне кніжнай прадукцыі Полацкай друкарні як культурнага фактару ў тых умовах сацыяльна-эканамічнага развіцця, у якіх знаходзілася Беларусь у канцы XVIII – пачатку XIX ст. Так, праз выданні антычных класікаў беларускі чытач знаёміўся з ідэямі гуманізму, якія неслі веру ў свабоду чалавечай асобы, павагу годнасці і правоў чалавека. Шматлікія падручнікі, асабліва па дакладных навуках, а таксама разнастайныя граматыкі, слоўнікі, выданні прыкладнога і даведкачнага характару, творы мастацкай літаратуры з’яўляліся сродкам назапашвання інтэлектуальнага і інфармацыйнага патэнцыялу, які аб’ектыўна садзейнічаў асвеце і агульнакультурнаму развіццю беларускага народа, далучэнню моладзі да еўрапейскага ўзроўню адукаванасці.

Заўвагі

* Друкаванне кніг, як і іх напісанне, у адпаведнасці з “Канстытуцыяй”, уваходзіла ў абавязкі ордэна. Але дазвалялася друкаваць толькі рэлігійныя кнігі (катэхізісы, малітоўнікі, зборнікі разважанняў) і школьныя падручнікі.

Прадукцыя павінна была пакрываць расходы на яе выданне, а даходы належыла ўкладаць у далейшае развіццё кнігадрукавання і нельга было расходваць сродкі на іншыя мэты. Уся выдавецкая прадукцыя належыла перадачы ў Рым на цензуру, а пасля яе выдання – абавязковы экзэмпляр адпраўляўся ў папскую курыю (10, s. 133).

** Пра апошніяе Вальтер пісаў, што гэта “лепшае сачыненне па маральнай філасофіі, якое было ці будзе напісана” [43].

*** Жан-Людзвіг Розавен (Rozaven de Liesseques, 1772–1851), па паходжанні брэтонец, вызваны Габрыэлям Груберам, у 1814 г. прыхаў у Расію, выкладаў філасофію ў Санкт-Пецярбургскім езуіцкім пансіёне, 4 гады быў прафесарам дагматычнага багаслоўя і дэканам багаслоўскага факультэта Полацкай езуіцкай акадэміі.

**** Езуіты не прынялі новы падручнік па лаціне з тлумачэннямі правілаў граматыкі на польскай мове С. Канарскім, выдадзены і ўведзены ва ўжытак у 1740 г. пірамі.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Марков В. Об иезуитском воспитании / В. Марков // Чтения в Обществе Любителей духовного просвещения. – 1871. – [Вып.] 1. – С. 27–35.
2. Толстой А. Римский католицизм в России. Историческое исследование : в 2 т. / А. Толстой. – СПб., 1876–1877. – Т. 1–2.
3. Катлярчук А. Жазэф дэ Мэстр і Тадэвуш Бржозоўскі ў справе адкрыцця Полацкай езуіцкай акадэміі / Андрэй Катлярчук // Віцебскі сшытак. – 1997. – № 3. – С. 95–100.
4. Энциклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т.– Мн. : БелЭн., 1993–2001. – Т. 1. – 1993. – 494 с. ; Т. 5. – 1999. – 592 с.
5. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года : в 45 т. – СПб. : Печ. в тип. 2-го отд. Собств. Его Имп. Величества Канцелярии, 1830. – Т.1–45.
6. Collectio Meditationum pro octiduana recollectione in exercitiis Sancti P.N. Ignatii ad usum Scholasticorum Soc. Jesu. – Polociae : Typ. Coll. S.J., 1794. – 291 s.; Nauka (krótka) o rozmyślaniu, którego zakon S. I. zażywa wedle nauki ś. Ignacego, patriarchy swoiego. – Wilno : Druk. Akad. S.I., 1772. – [32] s.
7. Materiały do dziejów Akademii Połockiej i szkół od niej zaleznych / zebrał J. G[izycki]. – Kraków, 1905.
8. Załęski S. Jezuitci w Polsce. W 5 t. T. 5, cz. 1. 1773–1820 / Książd Stanisław Załęski. – Kraków, 1906. – 1300 s.
9. ЦДА РФ. ф.733, оп.118, д.409, л. 35–36, 69, 93, 94, 119, 121–122, 198–199, 218–269, 314–315, 412, 432–433, 558–559, 645.
10. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995. – Kraków : Wydawnictwo WAM, 1996. – 882 s.
11. Морель А. К. История города Полотска и возникновение здания Полотского кадетского корпуса / Морель А. К. // Иезуиты в Полоцке, 1580–1820 гг. : в 2 ч. – Полоцк, 2005. – Ч. 1. – С. 7–28. – (Наследие Полоцкой земли ; вып. 2).
12. Lelewel J. Bibliograficznych ksiąg dwoje, w których rozebrane i pomnożone zostały dwa dzieła Jerzego Samuela Bandke “Historja drukarni krakowskich” – tudzież “Historja Biblioteki Uniw. Jagiell. w Krakowie” a przydany Katalog inkunabułów polskich. W 2 t. T. 1 / Lelewel J. – Wilno : Druk J. Zawadzkiego, 1823. – 276 s., 3 tabl.
13. Drukarze dawnej Polski od XV–XVIII wieku. Zeszyt 5: Wielkie Księstwo Litewskie / Kawecka-Gryczowa X.A., Korotajowa K., Krajewski W. – Wrocław ; Kraków : Ossolineum, 1959. – 270 s.
14. Materiały do dziejów literatury i oświaty : z archiwum drukarni i księgarni

Zawadzkiego w Wilnie : w 3 t. / zebrał T. Turkowski. – Wilno : Nakładem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1935–1937. – T. 1. – 1935. – 424 s.; T. 2. – 1937. – 316 s.; T. 3. – 1937. – 324 s.

15. Орлов Б.П. Полиграфическая промышленность Москвы : очерк развития до 1917 г. / Б. П. Орлов. – М. : Искусство, 1953. – 312 с.

16. ЦДГА РБ. Ф.3157. Ап.1. Д.83. Л.106; Ф.1430. Ап.1. Д. 1506. Л.7.

17. ЦДГА РБ. Ф.1297. Ап.1. Д.1543. Л.10.

18. ЦДГА РБ. Ф. 3157. Ап.1. Д.83. Л.106.

19. Radziszewski T. Krótka wzmianka o jezuitach na Białorusi i o bylej Połockiej akademii / T. Radziszewski // Rubon. – 1846. – Т. 7. – S. 56.

20. Руссет. События Отечественной войны 1812 г. под Полоцком / Руссет, В. П. Викентьев. – Полоцк, 1912. – С. 9, 29.

21. Moszyński A. Kollegium jezuićkie w Połocku / Moszyński A. // Upominek Wileński. – Wilno, 1879. – S. 181.

22. Шторх А.К. Систематическое обозрение литературы в России в течение пятилетия с 1801 по 1806 год : в 2 ч. / А. К. Шторх, Ф. П. Аделунг. – СПб., 1810. – Ч. 1–2. – С. 339, табл.

23. Кніга Беларусі, 1517–1917 : зв. каталог / Дзярж. б-ка імя У. І. Леніна ; склад. Г. Я. Галенчанка і інш. – Мн. : БелСЭ, 1986. – 615 с., 12 л. іл.

24. Мальдзіс А. Кнігадрукаванне Беларусі ў XVIII стагоддзі / А. Мальдзіс // Книга, библиотечное дело и библиография в Белоруссии / АН БССР. ФБ им. Я. Коласа. – Мн., 1974. – С. 130–151.

25. Умецкая Е. С. История книгоиздательской деятельности Белоруссии в конце XVIII – первой половине XIX века : [деп. рукопись] / Е. С. Умецкая ; Минский ин-т культуры. – Мн., 1990. – 204 с. – Деп. в ИНИОН АН СССР, № 42400, от 13.07.90.

26. Падрабязней гл. Серабракоў З. Філізофія акадэміі езуітаў у Полацку / Зьміцер Серабракоў // <http://epolotsk.com/page.php?id=251>

27. Brzozowski Tadeusz (1749–1820). Kazanie w czasie zebrania prześw. obywatelstwa Gubernii Połockiej na pozwoloną od N. Katarzyny II pani naszej miłościwej elekcyą między soba osób do różnych cywilnych subselliów, miane w kościele połockim Soc. Jesu przez ... tegoż zakonu kaznodzieję r. 1787 d. 22 Lutego. – Połock : Druk. Soc. Jesu, 1788. – 2, 19 s.; Brzozowski Tadeusz (1749–1820). Kazanie na pogrzebie C. Lipskiej-Ząby miane w kościele połockim Soc. Jesu. – Połock : Druk. Soc. Jesu, 1795.

28. Czerniewicz Stanisław (1727–1786). Mowa do Najiasniejszey Imperatorowey całej Rosyyi Katarzyny II miana w Połocku w kościele XX. Jezuitów przez J.X. Stanisława Czerniewicza S.J. prowincyała Białoruskiego. – [Połock : Druk. Soc. Jesu, 1787]. – 2 s.

29. Dederko Jakób Ignacy (1751-1829). Kazanie o obrządku święcenia cmentarza... – Połock : Druk. Soc. Jesu, 1800.

30. Augustyn Aureli z Tagasty, biskup Hipponencki (354–430). Rozmyślenia nabożne, Mowy tajemne z P. Bogiem, Broń duchowna, Traktacik o skrusze, Traktacik o marności świata: tłumaczenia X. Tryzny przedrukowane. – Połock : Druk. Soc. Jesu, 1788. – 326 s.

31. Augustyn Aureli z Tagasty, biskup Hipponencki (354-430). Rozmowy duszy z Bogiem wyjęte z ksiąg Augustyna S. przez X. Clement... z francuzskiego na polski język przełożone (Lublin, 1772. [6], 194 s. 12°). – Połock : Druk. Soc. Jesu, 1795. – [6], 194 s.

32. Thomas a Kempis. O naśladowaniu Chrystusa pana ksiągi cztery przez wielbnego Tomasza z Kempis, zakonu canonicorum regularium ś. Augustyna, w r. p. 1441 napisane. Teraz znowa w polski język wedle exemplarza ręką samegoż autora

pisanego, przetłumaczone y podzieleniem rozdziałów ozdobione. – Połock : Druk. Soc. Jesu, 1796. – [12], 419 s.

33. Manni Johan Baptista (1606–1682). Axiomata chrześcijańskiej filozofii z włoskiego języka przez J.B. Manni. – Połock, 1790.

34. Scupuli Laurentius (ok. 1530–1610). Wojna duchowna, albo Nauka doskonalego zwycięstwa samego siebie prowadząca po całym chrześcijaństwie w różnych językach wydana od X. Deodan Nersesoicza... na polski język przelożona... 1683 do druku podana... przedrukowana. – Połock : Druk. Coll. S.I., 1792. – 330 s. 16°.

35. Rosignoli Charle (1631–1707). Prawdy wieczne zawarte w naukach ku używaniu osobliwie tych, co ćwiczenia duchowne czyli rekolekcyje odprawują napisane. Włoskim wprzód językiem przez księdza Karola Gregorza Rosignoliusza S.J. a teraz na polski język świeżo przelożone za pozwoleniem Zwierzchności. – Połock: W Uprzywilejwaney od jey Imperatorkiety Mości Druk. Colleg. Soc. Jesu., 1792. – 216, [2] s.

36. Segneri Paolo. Penitent, nauczony dobrej spowiedzi, albo książeczka duchowna... – Połock : Druk. Soc. Jesu, 1796. – 271 s.

37. Litta Laurentius (1754–1820). Actus Ad Ecclesiam Metropolitanam Mohileviensem aliasque catholicas cathedrales ecclesias latini ritus in imperio Rossico spectantes ad Ulmo, Exellmo, Rudissimo Dno Layrentio Litta Arhi-Episkopo Thebarum Legato Apostolico ad Serenissimum, Augustissimum et Potentissimum Paulum I Imperatorem et Autoratorem Totius Rossae etc. etc. signati et Illmo, Exselmo, ac Rndissimo Dno Stanislao Siestrzenczewicz de Bohusz Metropolitanano unico Ecclesiae catholicae in Rossia, Legato nato Sedis Apostolicae, Archiepiscopo Mohileviensi, Praefecto Collegii justitiae partitionis catholicae, Equiti Ordinum S. Andreae et Alexandri, Aquilae Albae et Episcopis Vilensi, Samogitiensi, Luceoriensi, Camenecensi et Minscensi exhibitu Petropoli Anno 1798. – Polociae : Typogr. Coll. S.J., 1798. – 99 s.

38. Missarum Romanorum Pii V jussu editum Urbani VIII auctoritate recognitum. – Polociae, [ok 1789]. – LVIII, 946 p.; Nabożeństwo ku czci Najświętszej Maryi Panny. – Połock : Druk. Soc. Jesu, 1789; Osobliwsze nabożeństwo do S. Ignacego Lojoli Fundatora Zakonu S. Jesu wszystkim chorym, ale osobliwie niewiastom przy nadziei zostającym, ku nieomyślny pociesz y pomocy służące. – Połock : Coll. S.J., 1793. – 22 s.; Nowenna, czyli dziewięć dniowe nabożeństwo ku czci Wniebowzięcia Najswiętszey Maryi P. Z włoskiego. – Połock : Druk. Coll. Soc. Jesu, 1797. – 126 s.; [Aloisius Sanctus, św. Alojzy Gonzaga]. Pobożny sposób nabożeństwa, ku czci świętego Alojzego Gonzagi ... przypisany. – Połock, 1790.

39. Мальдзіс А.І. Календары, выдадзеныя ў Беларусі ў XVIII ст. / А. Мальдзіс // Книговедение в Белоруссии / АН БССР. ФБ им. Я. Колоса. – Мн., 1977. – С. 65–68.

40. Пералік усіх матэрыялаў, змешчаных у часопісе гл. Jocher A. B. Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce, od wprowadzenia do niej druku po rok 1830 włącznie. W 3 t. T. 1 / A. B. Jocher. – Wilno : Druk J. Zawadzkiego, 1840. – S. 411–413.

41. Krysta cielsz knuga Jezu Chrysta pestitoja. – Połock : Druk. Soc. Jesu, 1799; Łyngszonas ap dzieywozanu Kunga Jezu Chrysta. – Połock : Druk. Soc. Jesu, 1799.

42. Dramat staropolski. Ot początków do powstania Sceny Narodowej : bibliografia. W 2 t. T. 2, cz. I : Programy teatru jezuickiego. – Wrocław, 1976.

43. Панорама веков. Зарубежная художественная проза от возникновения до XX в. : популярная библиографическая энциклопедия. – М. : Книжная палата, 1991. – 576 с.

ЯЗЭП НАЙДЗЮК – АЎТАР, ВЫДАВЕЦ І ДРУКАР ДВУХ НАРОДАЎ

Глагоўская Лена, доктар гуманітарных навук, ад’юнкт кафедры беларускай культуры Беларускага ўніверсітэта (Гданьск-Беласток, Польшча)

Язэп Найдзюк упісаўся ў гісторыю беларускай і польскай кнігі ХХ ст. як аўтар, выдавец і друкар. Ён займаўся выдавецкай і друкарскай справай спачатку ў Вільні (1926–1941), пасля ў Мінску (1941–1944) і ў польскім горадзе Інаўроцлаве (1945–1984). Я. Найдзюк вядомы як аўтар падручніка па гісторыі Беларусі “Беларусь учора і сьняня” (Менск, 1944). Па выніках дасягненняў беларускай друкарскай справы яго можна назваць “сучасным Скарынай” [1].

Язэп Найдзюк нарадзіўся 12 мая 1909 г. на Гарадзеншчыне, у вёсцы Бойдаты Ваўкавыскага павета ў рыма-каталіцкай сям’і Цыпрыяна і Людвікі Найдзюкоў [2]. Тамсама і ў недалёкіх Вярэйках закончыў пачатковую школу. У 1923 г. паступіў у настаўніцкую семінарыю ў Ваўкавыску. З-за недахопу сродкаў пасля двух гадоў навучання пакінуў яе і выехаў у Вільню, дзе ягоны дзядзька – Фабіян Ярэміч, дэпутат польскага сойма і беларускі дзеяч – пазнаёміў яго з ксяндзом Адамам Станкевічам, лідэрам Беларускай Хрысціянскай Дэмакратыі, таксама дэпутатам польскага сойма. Дзякуючы ім Язэп Найдзюк стаў свядомым беларусам. Пачаў спяваць у беларускім хоры пры касцёле св. Мікалая ў Вільні і вучыцца на матуральных курсах. З вясны 1926 г. займаўся распаўсюджваннем беларускіх газет “Крыніца” і “Сялянская Ніва”.

Тады ў асяроддзі беларускіх дзеячаў нарадзілася ідэя арганізаваць друкарню ў Вільні і назваць яе імем Францішка Скарыны. Гэта супала з 400-мі ўгодкамі кнігадрукавання ў Вільні, якія ўрачыста святкаваліся ў 1925 г. Кс. Адам Станкевіч напісаў з гэтай нагоды кніжку “Доктар Францішак Скарына, першы друкар беларускі, 1525–1925”, а Людвік Абрамовіч, рэдактар і выдавец часопісу “Przegląd Wileński” – кніжку “Cztery wieki drukarstwa w Wilnie (1525–1925)”. Кс. Адам Станкевіч, Фабіян Ярэміч, кс. Вінцук Гадлеўскі і кс. Андрэй Цікота сталі ініцыятарамі беларускай друкарні ў Вільні. Было арандавана памяшканне на вуліцы Людвісарскай, 1, у друкарні “Люкс” Людвіка Хамінскага былі закуплены шрыфты і друкарскі станок [3]. У маі 1926 г. друкарня пачала дзейнічаць. З пачатку яе арганізацыі Язэп Найдзюк працаваў памочнікам кіраўніка друкарні – Альбіна Стаповіча, а з чэрвеня 1927 г. стаў яе кіраўніком.

Друкаваліся там газеты “Беларуская Крыніца” і “Сялянская Ніва”, розныя выданні для Беларускай Сялянска-Работніцкай “Грамады”, часопіс “Хрысціянская Думка” (з 1928 г.), кніжкі і брашуры. Апрача Язэпа Найдзюка, які хутка авалодаў друкарскай справай, вучнямі ў